

Турчанська О. С.,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ПРОБЛЕМА КОНФОРМІЗМУ / НОНКОНФОРМІЗМУ ЖІНКИ У ПОВІСТІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ “ЦАРІВНА” ТА РОМАНІ Е. ГАСКЕЛЛ “ДРУЖИНИ І ДОЧКИ”

У статті досліджується проблема конформізму / нонконформізму жінки на основі компаративного аналізу роману Елізабет Гаскелл “Дружини і дочки” та повісті Ольги Кобилянської “Царівна”. Аналізуються представлені у творах гендерні ролі, канонізовані українським і британським суспільством XIX століття.

Ключові слова: фемінізм, концепт жіночості, конформізм, нонконформізм, жіноче письмо, феміністична теорія, патріархальна традиція.

В статье исследуется проблема конформизма / нонконформизма женщины на основе компаративного анализа романа Элизабет Гаскелл “Жены и дочери” и повествования “Царевна” Ольги Кобылянской. Анализируются представленные в произведениях гендерные роли, канонизированные украинским и британским обществом XIX века.

Ключевые слова: гендер, концепт женственности, конформизм, нонконформизм, женское письмо, феминистическая теория, патриархальная традиция.

The problem of a woman conformism / nonconformism on the basis of the comparative analysis of the novel “Wives and daughters” by E. Gaskell and the narration “Tsarivna” by O. Kobylyanska is investigated in the article. Gender roles, canonized by Ukrainian and British societies of the XIX century are analyzed.

Key words: gender, femininity concept, conformism, nonconformism, feminist writing, feminist theory, patriarchal tradition.

Виникнення жіночого руху у світовій культурі в першу чергу детерміновано соціальним і культурним нонконформізмом жінки у патріархальному суспільстві. Без відчуття власної ідентичності, самості, здатності творити жінка в усіх своїх ролях і надалі б продовжувала перебувати на задвірках людської цивілізації, на маргінесі світової культури, тому саме нонконформізм жінки можемо вважати пресупозицією, рушійною силою виникнення фемінізму.

Вперше термін “конформізм” як один зі шляхів вирішення проблем людського існування ввів представник неофрейдизму Еріх Фромм. Філософ вважав патріархальний і матріархальний принципи організації життя головними суперечностями людського існування, тому людина змушена шукати шляхи вирішення цих суперечностей через деструктивізм як прагнення знищувати і конформізм. У нашому дослідженні під конформізмом вважаємо “відмову людини від свого власного “Я” через розчинення себе в масі, в натовпі” (визначення Е. Фромма) [15, с. 118]. Єдиним правильним способом вирішення проблем людського існування, на думку Фромма, є любов, саме вона служить критерієм буття як способу життєдіяльності. “У процесі оволодіння мистецтвом любові відбувається зміна структури людини, в результаті чого повага до життя, почуття ідентичності стають пріоритетними, сприяючи переходу до гуманістичного духу” [15, с. 118-119]. Тому саме жіноча література через “вивільнення” жіночого ества накреслила нові шляхи оволодіння мистецтвом любові.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що в ньому вперше здійснено спробу компаративного аналізу повісті Ольги Кобилянської “Царівна” та останнього незакінченого роману британської письменниці Елізабет Гаскелл “Дружини і дочки” на основі гендерного підходу, зокрема зіставлення відведених жінці соціальних ролей і як наслідок – очікуваних моделей поведінки. Підставою для такого компаративного аналізу є спільна гендерна проблематика творів англійської та української письменниць – образ емансипованої “нової” жінки, що прагне справедливо розподілити соціальні ролі, жінки, що не хоче розчиняти своє “я” у маскуліній культурі. Отже, предметом дослідження є поведінкові моделі образу жінки як вияви її конформізму та нонконформізму до домінуючого у соціальній та культурній сферах патріархального суспільства. Об’єкт дослідження – повість О. Кобилянської “Царівна” і роман Е. Гаскелл “Дружини і дочки”.

Обидві письменниці у своїх національних літературах стояли біля витоків і феміністичного руху, і феміністичної теорії, чим і обумовлений гендерний аспект їхніх творів. Так, “Ольга Кобилянська увійшла в українську літературу і в суспільне життя в той час, коли, хоч і з суттєвим запізненням, актуалізувалася проблема емансипації. Дискурс цієї проблеми вилився у свого роду “феміністичну практику”, невід’ємною часткою якої була діяльність Ольги Кобилянської” [8, с. 5].

Творчість Елізабет Гаскелл належить до літератури так званої “вікторіанської доби”. Український літературознавець Кісельова А. Л. у дисертації “Концепт “жіночості” у вікторіанській лінгвокультурі” зауважує, що соціальний статус вікторіанської жінки був тотожним її сімейному статусу. Найважливішою соціальною роллю було материнство. Для свідомості вікторіанців характерне протиставлення жінок, в яких переважає фізичне, чуттєве, гріховне начало, жінкам, які відзначаються високими моральними якостями та духовною красою, тобто протиставлення жінок із “демонічним” та “ангельським” началом [10, с. 11].

Головна героїня повісті О. Кобилянської Наталка Верковичівна та головна героїня роману Е. Гаскелл “Дружини і дочки” Моллі Гібсон – це образи “нових” жінок, що, передусім, прагнуть бути жінками освіченими, інтелектуальними, здатними займати активну суспільну позицію. Вихованню їх спартанського характеру, здатності говорити оточенню “ні” сприяло сирітство. Так, Наталка – кругла сирота, її вихованням займається дядько і тітка, що м’яко кажучи, не милують дівчину. Моллі Гібсон виховується батьком і гувернанткою, але згодом їй часто доводиться маневрувати між мачухою і батьком, щоби творити ілюзію щасливої сім’ї. Життєві обставини сирітства формують у обох жінок сильний характер. Моллі Гібсон має велике бажання вирватися із пуританського консервативного

суспільства, в якому жіноче щастя тотожне вдалому шлюбові. Однак читачі не зможуть до кінця побачити наслідки прояву цього внутрішнього спротиву Моллі, бо британська письменниця не встигла закінчити роман, тому читачу доводиться тільки здогадуватись, чи одружились Моллі і Роджер, чи щасливим став їхній шлюб.

Протест Моллі проти нових правил мачухи зводиться до публічних випадів і висловлювань власної думки, а згодом переростає у непоборне бажання залишатися собою, не жертвувати своїм життям, щоб постійно подобатися іншим. У одній із розмов з Роджером Моллі заявляє: “Буде нерозумно, якщо я стану вбивати себе і жити, стараючись бути такою, як подобається іншим. Я не бачу в цьому кінця. Так я ніколи не зможу жити. А що стосується щастя, про яке ви говорите, то я ніколи більше не буду щасливою” [3, с. 118]. Британська письменниця гостро ставить питання сексизму як дискримінації, що ґрунтується на розрізненні статі, зокрема дискримінації жінки. Головна героїня намагається побороти внутрішню настанову конформізму, продиктовану стереотипним уявленням про стать. Наталка О. Кобилянської, що є прототипом самої письменниці, більш сміливо висловлює власні думки, зосереджені не тільки на власних проблемах, а й на чітко окресленій громадянській позиції. Наталка Верковичівна сформувався як більш організована особистість, що має чітко поставлену мету: створити себе саму, стати вище над повсякденним життям, бути вільною, розумною та досконалою: “Передусім бути собі ціллю, для власного духа працювати, як бджола. Передусім бути собі ціллю й обробляти самого себе, з дня на день, з року до року. Різьбити себе, вирівнювати, щоби все було складне, тонке, миле. Щоб не осталося дисгармонії ані для ока, ані для серця, для жодного зі змислів. Бути передусім собі ціллю, а після стати або для одного чимсь величним на всі часи, або віддатися праці для всіх” [11, с. 114]. У коханні Наталка шукає того, кому б була рівнею, в кому б знайшла опору, з ким жила б у гармонії. Більшість сучасних дослідників творчості письменниці (В. Агеєва, Н. Зборовська, Т. Гундорова) трактують ці положення як феміністичні, і стверджують, що героїня О. Кобилянської прагне буди вищою за чоловіка. Однак перші дослідники її творчості О. Вергановська та О. Грицай розуміють їх в значно ширшому аспекті. Тезу “бути собі ціллю” вони пов’язують з розвитком індивідуальності людини як такої “по лінії найвищої краси й гармонії” [див. 2, с. 4].

Аналізуючи суспільство кризь призму суперечності між двома способами існування людства – володіння та буття, Е. Фромм у книзі “Мати чи бути” зауважує, що “екзистенційне протиріччя дозволяє людині думати про власне самоздійснення, але воно підказує й інший вихід – “Мати”, тобто заглушити колізію людського буття, володіння стає звичною функцією нашого життя: щоб жити, ми повинні володіти речами” [16, с. 32]. Однак людина повинна залишатися сама собою, розвивати власну сутність, а не прагнути до корисливості, до непомірних жадань. “Тенденція “Мати” в кінцевому рахунку черпає силу в біологічному факторі, у прагненні до самозбереження. Друга тенденція “Бути” означає віддавати, жертвувати собою і знаходить свій вияв у специфічних умовах людського існування” [16, с. 33]. Ці дві тенденції людського існування яскраво представлені у творах Е. Гаскелл та О. Кобилянської, зокрема у творах української та британської письменниць для підкреслення одиничності, нетиповості образи “нових” жінок, для яких життя дорівнює буттю, а не володінню (на відміну від маскуліної культури) розкриваються через образи-антиподи. Причому в обох творах цими образами-антиподами є зведені сестри головних героїнь. У “Царівні” – це Лена, у романі “Дружини і дочки” – зведена сестра Моллі Синтія. І Синтія, і Лена обирають суспільну позицію конформізму, вони відвідують бали, світські газети тільки з однією метою – метою власної презентації. Щодо освіти, то Синтія, наприклад, читає виключно заходи, щоб знати нові подробиці світського життя свого провінційного містечка. Лена, натомість, навіть висміює писання Наталки, підступно передаючи її зошит Орядину. Синтія і Лена – це образи конформісток, що майже повністю приймають правила гри консервативного патріархального суспільства, разом із маскуліною культурою, ці жінки віддають перевагу володінню перед буттям, що відводить жінці роль покірної дружини. Важливим, на нашу думку, є епізод із повісті “Царівна”, в якому авторка описує скромний “спадок” Наталки – бабусині атласні сукні. Однак зведена сестра Лена також не хоче відмовитись від цього спадку, переслідуючи цілком меркантильну, прагматичну мету. Для Наталки ці сукні є пам’яттю про бабусю, тобто “буттям”, тоді як для Лени – це можливість пошити собі добротні ковдри, чим вона повністю оголює свою власницьку психологію (“Ковдри з такого атласу – це чистий “капітал” [11, с. 47]). Улюбленим заняттям Синтії у романі Гаскелл є поїздки по крамницях за тканинами і стрічками, а також примірка нових нарядів у своїй кімнаті. Синтія навчалась у коледжі у Франції – вже тоді модній столиці Європи, тому її поклоніння перед матеріальним виховувалось змалечку. Отже, саме через конформізм образів-антиподів чіткіше проявляється нонконформістська позиція Моллі та Наталки.

Головні героїні творів української та британської письменниць намагаються знайти шляхи подолання внутрішньої позиції опору та незгоди із суспільством, і цим спільним шляхом для обох героїнь стає шлях любові. Першодослідник поняття “нонконформізм” Е. Фромм вважав, що тільки любов може змінити структуру світу. Дійсною цінністю людини він вважає “здатність людини до любові, бо любов є критерієм буття і тільки вона дає звіт на проблему людського існування” [15, с. 499]. В процесі оволодіння мистецтвом любові, на думку філософа-неофрейдиста, приходить зміна структур характеру людини, в результаті чого повага до життя, почуття ідентичності, потреба прив’язаності до світу, зацікавленість в єднанні з ним стають доміантними, сприяючи переходу від егоїзму до альтруїзму, до нового гуманістичного духу. Але досягнути любов головним героїням Кобилянської і Гаскелл не вдається, бо вони вималювали собі зависокий ідеал чоловіка, якого знайти було просто неможливо. Так, Наталка Верковичівна, аналізуючи своє почуття до Орядина, думає: “Я його люблю таким, яким би мав щойно стати, таким, як є тепер, не могла би його вірно любити” [11, с. 149]. Це розуміє й Орядин. “Ви хотіли би мене мати інакше “спрепарованого”, а побільше на ваш лад” [11, с. 149], – відзначає Орядин. Сама Наталка стверджує, що в неї не має “смислу до дійсності”. Героїня О. Кобилянської плакає вищу культуру душі, плакає свій дух. За О. Кобилянською чоловік (це слово зустрічається досить часто в текстах письменниці на означення людини), “щось дійсно божеське, хоч-як ви раз казали, він має своє коріння в землі. Він може розвинути в прегарний цвіт, але до того треба волі, треба боротьби і відречення. Я бажала, щоб ви стали морально свободним, – говорить Н.

Верковичівна Орядину, – а не наймитом своїх страстей. Я хотіла перед вами коритися без краски на лиці” [11, с. 163]. У християнській етиці особлива роль відводиться боротьбі людини зі своїми пристрастями. Людина є образ і подоба Божа. Єдине, що заважає “засяяти” цьому образу в людині, – це пристрасті, з якими Наталка Верковичівна закликає боротися Орядина. Очевидно, письменниці було близьким таке християнське розуміння людини.

Моллі Гібсон побачила ідеал чоловіка у Осборні Хемлі, однак його портрет у творі авторка подає в іронічному ключі: “Ідеал був живий і сильний, з грецьким профілем і орлиним поглядом, він був здатний витримати довгий піст, але був вибагливим у їді. Тим не менше, герой Моллі не повинен був з’їсти більше, ніж Айвенго, коли останній був у гостях у монаха Тука” [3, с. 151]. Осборн також пробує себе як поет, що вдвічі піднімало його в очах англійських наречених. Але як виявилось згодом, ідеал Моллі Осборн таємно одружений на французькій гувернантці. Ідеал перестає бути ідеалом, бо виявляється великим боягузом, адже не наслідуються представити таємну дружину своїм батькам, знаючи, що батько ніколи б не схвалив його вибору як спадкоємця старовинного англійського роду і всіх родинних маєтків. Батько ненавидить французів і католиків, а дружина Осборна – французенка і католичка, приречена постійно страждати через розлуку із чоловіком.

Уже з перших сторінок аналізованих творів і текст, й інтертекст підказують читачу, що головні героїні Моллі Гібсон і Наталка Верковичівна почуваються дуже самотньо, а самотність є однією із форм вияву нонконформізму. Але якщо Моллі залишається самотньою до останніх сторінок незакінченого твору, втікаючи від світу у читання книжок, то Наталка О. Кобилянської сама пробує писати і досягає самоті і навіть деякого прояву нарцисизму. У “жіночому” дзеркалі Кобилянської домінують очі і погляд на саму себе. Тілесність за допомогою синекдохи переноситься виключно на очі, білу мармурову шкіру, руде волосся. Відвертаючи очі героїні від дзеркала, вона, однак, підглядає в нього опосередковано: очима бабусі, тітки. “Я плакала по тихих ночах, що Бог дав мені такі великі очі ... А одного разу, коли з дому порозходилися всі і я лише сама одна лишилася, забігла нишком до салону, де висіло велике дзеркало, і глипнула в нього ... Двоє великих синяво-сірих ... ні, зелених очей впилилося сполохано в мене ... і аж тепер я пересвідчилася, що вони всі щодо одного говорили правду. І я від тої пори не дивилася майже ніколи в дзеркало: а коли й кидала часом в нього оком, то чинила це лише тоді, як було конче потрібно. Але чому моя дорога бабуна любила ті очі й цілувала, ой, як часто цілувала!” [11, с. 151]. Ідеал Наталки як жінки матеріалізується під час “великого прегарного балу”, “де товариство було би саме пишне, вибране, якісь прегарні жінчини й мужчини”, “поміж ними всіма – я”, “прекрасно вбрана, в строю, властивим лише моїй істоті, красна, мов сонце”, “я хотіла би лише бути красою, прояснитись нею” [11, с. 71]. Такий прояв нарцисизму є однією із форм вияву нонконформізму.

Для Моллі Гібсон єдиною можливістю втекти від світу залишаються книги. У ставленні до книг та освіти позиція молодої дівчини контрастує із позицією її батька – лікаря містера Гібсона. Для нього бібліотека – це знак суспільного становища і певного статусу, тоді як Моллі “читала кожну книгу, що потрапляла їй до рук, із таким задоволенням, ніби це було заборонено” [3, с. 27]. Важливо також звернути увагу на ставлення патріархального пуританського суспільства до освіти жінок. Англійська мудрість говорить: “Моя сім’я – моя фортеця”. Але у цій фортеці місця розумній жінці не було. Тому містер Гібсон дає такі вказівки гувернантці Моллі: “Не надто багато учить її: вона повинна вміти шити, читати, писати і рахувати, але я хочу, щоб вона залишалась дитиною, і якщо у вважатиму за необхідне, що їй треба вчитися більшому, я сам цим займусь. Все ж я не впевнений, що читання і письмо необхідні. Багато благородних жінок виходять заміж, пишучи хрестик замість імені” [3, с. 27]. На початку твору письменниця детально описує школу, засновану графінею Камнор – ремісничу школу, в якій “дівчат навчали прекрасно шити, бути найкращими покоївками, кухарками, робити реверанси і говорити “буль ласка, мем” [3, с. 3].

Надійним прихистком для Наталчиної душі також були книги. Як бачимо, головні героїні аналізованих творів ніколи не залишаються насправді самотніми. Промовистим є той факт, що на свій день ангела найкращим подарунком для Наталки є дозвіл на читання: “Я їй в день ангела не хотів нічого відмовити, так як і своїм дітям: а вона й не просила більше, як лише того, щоби в вільних хвилинах і по домашній праці могла читати” [11, с. 29]. Читання рятує Верковичівну від духовної смерті: “Одні книжки оживляють ще мене, інакше в тім заколоті я погубила би ...” [11, с. 124]. Читання книг наповнює її свідомість новим досвідом для власного писання. Проте Наталчина тітка заборонила їй висловлювати сміливі і мудрі думки, а також займатися письменництвом як шкідливим для жінки заняттям. Тому Наталчине писання сприймається майже як злочин, адже розумна жінка відлякує потенційних женихів від їхнього дому, в якому крім Наталки, є ще дві дівчини (“... дома слідять за мною, мов за злочинницею. Що тітка майже брутальним способом заборонила мені “культ примх і романтики”. А коли ще Лена розповіла їй раз, що якийсь там пан кепкував собі з моїх ідей, розкричалася, що я відстрашую женихів від її дому” [11, с. 59]).

Активна позиція незгоди допомогла врешті решт Наталці Верковичівні дійсно стати царівною своєї долі, свого життя: “В моїй душі повно мрій, багато образів, барв ...”, – зізнається вона. Кривда й упереджене ставлення не в змозі зламати духовну міць Наталки, бо в ній переплелись рішучість з терплячістю, сила розуму з ніжністю серця. І нехай Наталка ще не бачить виразно свого місця на громадській дорозі, але вона прагне знайти собі справу, корисну для людей і батьківщини: “Я вірю в це, як вірю в силу волі, і я несказанно горда за тих, що ступили на дорогу, котра веде до зього полудня ...” [11, с. 291] – говорить Наталка. “Полудне” – так вона назвала своє особисте щастя, що настало в житті дівчини, – “воно настане і для нашого народу, правда ж?” – кудись у майбутнє звертається Царівна. Тому авторка висловлює надію, що завдяки появі “нових жінок” виникла потенційна можливість оновлення суспільства.

Отже, головні героїні творів О. Кобилянської та Е. Гаскелл – Наталка Верковичівна і Моллі Гібсон – через прояв нонконформізму не бажають розчиняти своє індивідуальне “Я” у всіх його проявах (громадянська позиція, творчість, освіта) у консервативній маскулінній культурі. Це образи “нових” жінок, що, передусім, прагнуть бути

жінками освіченими, інтелегентними, хочуть займати активну суспільну позицію. Спартанський характер обох героїнь сформувався під впливом непростой долі – сирітства. Своє несприйняття загальноприйнятих правил обидві героїні виражають через активну освітянську позицію, через самотність, яка у свідомості Наталки Верковицьки досягає аскетизму самоті як самоусвідомлення ідентичності у колективному “ми”. Для обох героїнь спільним шляхом подолання внутрішньої позиції опору та незгоди із суспільством стає шлях любові, але досягнути всю повноту любові головним героїням Кобилянської і Гаскелл не вдається, бо надто високим виявився створений їхньою уявою чоловічий ідеал. Нонконформізм Наталки приводить її до успіху, допомагає стати ковалем свого щастя. Чи могла стати щасливою Моллі зі своїми прогресивними поглядами на шлюб, освіту, суспільний устрій загалом, можемо тільки здогадуватись, адже англійська письменниця не встигла закінчити свого останнього роману, тому колізії життєвої долі Моллі залишаються безмежним простором для фантазій і домислів читачів.

Література:

1. Агеєва В. Жіночий простір : Феміністичний дискурс українського модернізму / Віра Агеєва. – К. : “Факт”, 2003. – С. 218.
2. Вергановська О. Дещо про Ольгу Кобилянську // Літературно-науковий вісник. – 1926. – № 1. – С. 45.
3. Гаскелл Э. Жены и дочери [перев. с англ. В. Григорьевой]. – Электронний ресурс : <http://apropospage.ru/lib/gaskell/2/wd8.html>
4. Грицай О. Ольга Кобилянська. Літературно-критичний нарис // Літературно-науковий вісник. – 1922. – № 2. – С. 239.
5. Гундорова Т. *Femina melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської / Тамара Гундорова. – Київ : Критика, 2002. – 272 с.
6. Драган О. Моделі вияву філософії Ф. Ніцше в українській літературі : наближення та інтерпретація // Українське літературознавство : міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 61. – Львів, 1995. – С. 92-108.
7. Зборовська Н. Статечний криль. Феміністичні роздуми / Н. Зборовська. – Электронний ресурс : http://community.livejournal.com/ststechnyi_kril/5893.html
8. Каменська І. В. Концепт подвійного семантичного поля у творчості Ольги Кобилянської (за творами “Ніоба”, “Valse melancholique”, “Некультурна”, “Земля”, “Через кладку”) : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : за спец. : 10. 01. 01 – українська література. – К., 2003. – 20 с.
9. Камю А. Сочинения. – М., 1989.
10. Кісельова А. Л. Концепт “Жіночість” у вікторіанській лінгвокультурі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / А. Л. Кісельова. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 21 с.
11. Кобилянська О. Царівна: повість // О. Кобилянська. Твори : в 2т. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 1. – С. 24-310.
12. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі. – К. : Либідь, 1997. – 360 с.
13. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп.] – Львів : Літопис, 2001. – 832 с.
14. Стешин І. О. Художнє втілення феміністичної ідеї в найновішій британській і українській прозі (А. Картер, О. Забужко) : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. : 10. 01. 05 – порівняльне літературознавство / І. О. Стешин. – Тернопіль, 2002. – 18 с.
15. Філософія : навчальний посібник / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. ; за ред. І. Ф. Надольного – К. : Вікар, 2004. – 516 с.
16. Фромм Э. Иметь или быть [перев. с англ. Н. Войсунской, И. Каменкович, Е. Комаровой, Е. Рудневой, В. Сидоровой, Е. Фединой, М. Хорькова]. – М. : АСТ, 2000. – 448 с.
17. Шовалтер Е. Феміністична критика у пущі // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2001. – С. 680-709.
18. Юнг К. Сознание и бессознательное: сборник / К. Юнг; [пер. с англ.]. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 544 с.